

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора, завідувача кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету
Утюж Ірини Геннадіївни
на дисертацію
Бурашнікової Олени Сергіївни
«Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку:
соціально-філософський аналіз»:
подано на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю 033 «Філософія»

Актуальність теми дослідження. Тема дисертаційного дослідження **«Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку: соціально-філософський аналіз»** є безумовно актуальною як у теоретичному, так і в практичному вимірах. На сучасному етапі цифрова трансформація охоплює практично всі сфери суспільного життя, суттєво змінюючи механізми функціонування державних інституцій, економічних відносин та моделей взаємодії між державою, бізнесом і громадянами. Одним із найбільш динамічних напрямів цих змін є цифровізація податкової системи, яка дедалі більше визначає ефективність державного управління, рівень податкової прозорості, якість надання публічних послуг та забезпечення фінансової стійкості держави.

Особливої ваги ця проблематика набуває в контексті реалізації Цілей сталого розвитку ООН, євроінтеграційного курсу України, реформування системи публічного управління та повоєнного відновлення країни. Цифровізація податкового адміністрування сприяє підвищенню ефективності державних інституцій, мінімізації корупційних ризиків, розвитку електронного урядування, зміцненню довіри громадян до держави та формуванню нової цифрової культури взаємодії між владою і суспільством. Водночас ці процеси породжують низку соціально-філософських проблем, пов'язаних із трансформацією природи влади, цифровим контролем, захистом приватності, інформаційною безпекою, цифровою нерівністю, алгоритмізацією управлінських рішень і забезпеченням соціальної справедливості.

Саме тому соціально-філософський аналіз цифровізації податкової системи виходить за межі суто економічного чи правового дослідження та дозволяє розкрити її як складний соціальний феномен, що впливає на характер суспільних відносин, зміну моделей взаємної відповідальності держави і громадянина, трансформацію інституційної довіри та формування нових засад сталого розвитку.

Актуальність дисертаційної роботи посилюється тим, що у вітчизняній соціально-філософській науці комплексні дослідження цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку залишаються недостатньо розробленими. Незважаючи на значний доробок у галузях економіки, державного управління та інформаційних технологій, філософське осмислення цифрової трансформації податкової сфери, її антропологічних, аксіологічних, етичних та соціальних вимірів поки що не набуло належного розвитку. У цьому контексті дисертаційне дослідження є своєчасним, науково обґрунтованим і має як теоретичне, так і прикладне значення.

З огляду на зазначене, обрана тема дисертації відповідає сучасним тенденціям розвитку соціальної філософії, цифрової гуманітаристики, філософії державного управління та концепції сталого розвитку.

Дисертація демонструє соціально-філософську аналітику феномену цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку, чітку логіку, ясність мислення авторки та її захопленість досліджуваною темою. Роботу вирізняє ясна структура, чітко сформульовані об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження.

У першому розділі дисертації – «Теоретико-методологічні засади цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку» (с. 38 - 93) – дисертанткою здійснено ґрунтовний аналіз історико-філософської еволюції уявлень про оподаткування, удосконалено поняттєво-категоріальний апарат дослідження цифровізації податкової системи крізь призму категорій справедливості, довіри та відповідальності, а також розроблено методологічні

засади соціально-філософського аналізу цифрової трансформації податкової сфери в контексті концепції сталого розвитку.

Науковий інтерес становить авторська позиція щодо історико-філософського осмислення феномена оподаткування. Дисертантка переконливо доводить, що еволюція поглядів на оподаткування не є лінійним процесом переходу від простіших до більш досконалих моделей, а відображає складну діалектику взаємовідносин між свободою та примусом, індивідуальними інтересами і суспільним благом, економічною ефективністю та моральною справедливістю. Такий підхід дозволяє розглядати історію податкової думки як безперервний процес переосмислення засад взаємодії держави і громадянина, що набуває особливої актуальності в умовах цифрової трансформації суспільства.

Безперечною перевагою першого розділу є запропонована інтеграція п'яти теоретичних підходів до аналізу цифровізації податкової системи, яка забезпечує її комплексне соціально-філософське осмислення. Авторка аргументовано обґрунтовує, що цифровізація податкової системи не зводиться лише до технологічної модернізації податкового адміністрування, а є багатовимірною соціальною трансформацією, яка змінює характер державного управління, механізми легітимації влади, моделі суспільної довіри та відповідальності, а також форми взаємодії між державою, громадянином і цифровими технологіями, зокрема системами штучного інтелекту.

Важливо відзначити, що запропонований методологічний підхід виходить за межі традиційних економічних і правових інтерпретацій цифровізації податкової системи та демонструє її як складний соціальний феномен, що має аксіологічний, етичний, політичний і антропологічний виміри. Саме це надає першому розділу дисертації цілісності, концептуальної завершеності та свідчить про достатній рівень теоретичного опрацювання досліджуваної проблематики.

У другому розділі дисертації – «Концептуальні засади цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку» (с. 94 – 149) – дисертантка здійснює комплексний соціально-філософський аналіз сучасних концепцій цифровізації податкової системи, досліджує міжнародний досвід використання

технологій штучного інтелекту в податковому адмініструванні, а також розкриває цивілізаційні ризики цифрової трансформації податкової сфери в умовах становлення цифрової держави.

Безперечною перевагою розділу є те, що Бурашнікова О. не обмежується описом технологічних інновацій, а розглядає штучний інтелект як чинник глибокої трансформації державного управління. Переконливо показано, що використання систем штучного інтелекту суттєво змінює сучасну податкову сферу, забезпечуючи автоматизацію адміністративних процедур, прогнозу аналітику, виявлення податкових правопорушень, підтримку прийняття управлінських рішень, проведення аудиту в режимі реального часу, підвищення рівня дотримання податкового законодавства, скорочення адміністративних витрат та покращення взаємодії держави з платниками податків. Такий аналіз демонструє глибоке розуміння світових тенденцій цифрової модернізації податкових систем (с. 96).

Науковий інтерес становить авторське трактування цифровізації як феномена, що виходить далеко за межі технологічного оновлення. Авторка аргументовано доводить, що цифровізація є насамперед трансформацією суспільних відносин, яка змінює уявлення про природу державної влади, права й обов'язки громадянина, механізми соціальної відповідальності та інституційної довіри. Особливо цінним є звернення до філософії свободи, відповідно до якої цифрові платформи, забезпечуючи прозорість податкового адміністрування, одночасно актуалізують проблему допустимих меж державного контролю та автономії особистості. Такий підхід дозволяє розглядати цифрову трансформацію як процес переосмислення взаємовідносин між державою і громадянином у цифрову епоху.

Водночас Бурашнікова О. послідовно демонструє, що алгоритмічне адміністрування податків, незважаючи на потенціал підвищення об'єктивності та мінімізації людського чинника, породжує нові етичні виклики. Використання положень філософії справедливості Джона Ролза дає змогу критично оцінити, чи не створюють цифрові технології нових форм соціальної нерівності,

дискримінації або виключення окремих категорій громадян із процесів прийняття рішень. Цілком обґрунтованим є висновок дисертантки про те, що цифровізація податкової системи повинна розглядатися не лише як інструмент підвищення ефективності управління, а й як моральний вибір суспільства щодо принципів використання даних, алгоритмів і технологій в інтересах людини (с.96-97, с.113).

Особливої уваги заслуговує запропонована авторкою концептуалізація цивілізаційних ризиків цифровізації податкової системи, побудована на інтеграції гносеологічного, онтологічного та аксіологічного вимірів аналізу. Такий підхід дозволив систематизувати основні групи ризиків цифрової трансформації. До гносеологічного виміру авторка обґрунтовано відносить ризики алгоритмічного упередження, помилкового пізнання та неточності даних; онтологічний вимір пов'язує з ризиками дегуманізації управління, трансформації природи державного контролю та зростання технологічної залежності; аксіологічний – із загрозами порушення приватності, ерозії суспільної довіри та деформації ціннісних орієнтирів. Запропонована класифікація є теоретично обґрунтованою, логічно цілісною та становить вагомий внесок у розвиток соціально-філософського осмислення цифровізації державного управління.

Загалом другий розділ вирізняється достатнім рівнем теоретичної аргументації, міждисциплінарністю та концептуальною цілісністю. Авторці вдалося поєднати сучасні підходи до дослідження цифрової держави, штучного інтелекту, етики технологій і теорії справедливості, що дозволило сформулювати комплексне бачення цифровізації податкової системи як важливого чинника сталого розвитку та водночас окреслити ключові виклики, які потребують філософського осмислення в умовах цифрової трансформації суспільства.

У третьому розділі дисертації – «Напрями оптимізації цифрової податкової системи як чинника сталого розвитку в умовах повоєнного відновлення України» (с. 150–198) – авторкою здійснено комплексне соціально-філософське осмислення перспектив цифрової трансформації податкової системи України в контексті повоєнної реконструкції та забезпечення

сталого розвитку. Значною перевагою розділу є те, що цифровізація податкової системи розглядається не лише як інструмент модернізації державного управління, а як концептуальна модель переосмислення взаємовідносин між державою, суспільством і громадянином.

Заслуговує на позитивну оцінку запропонована Бурашніковою О. соціально-філософська модель цифрової податкової системи, яка ґрунтується на засадах постнекласичної методології та розкриває процес трансформації класичних уявлень про функції держави, податкові відносини та суспільний договір. Обґрунтовано, що сучасна цифрова податкова система має будуватися на принципах партнерства держави і громадянина, де платник податків виступає не лише об'єктом державного регулювання, а й активним учасником формування економічної та соціальної політики.

Авторка аргументовано показує, що цифровізація податкового адміністрування сприяє переходу від адміністративно-примусової моделі взаємодії до моделі, заснованої на взаємній довірі між державою та громадянином, відкритості процедур і розвитку цифрової культури.

Позитивної оцінки заслуговує філософська інтерпретація цифрової податкової системи як елемента нової онтології державності, у якій дані набувають статусу стратегічного ресурсу управління, а цифрові технології стають чинником формування інституційної ефективності та соціального капіталу.

Науковий інтерес становить також обґрунтування цифрової податкової системи як інфраструктури довіри, здатної мінімізувати транзакційні витрати, знижувати корупційні ризики, підвищувати якість державного управління та забезпечувати інтеграцію державного, бізнесового й громадянського секторів у єдину цифрову екосистему. Обґрунтовано, що використання технологій штучного інтелекту, великих даних та блокчейн-технологій створює передумови переходу від реактивної моделі адміністрування до проактивної моделі управління податковими процесами. Такий підхід демонструє міждисциплінарний характер дослідження та розширює традиційні уявлення про

умови легітимності цифрового врядування в умовах повоєнного відновлення України.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати, що поставлена мета та визначені завдання дослідження реалізовані у повному обсязі. Авторкою сформовано цілісну методологію соціально-філософського дослідження цифровізації податкової системи, яка поєднує загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні філософські підходи. Використання системного, діалектичного, критичного, феноменологічного, постфеноменологічного, постструктуралістського, постгерменевтичного та синергетичного підходів є методологічно обґрунтованим і відповідає складності предмета дослідження. Їх комплексне застосування дало змогу розкрити цифровізацію податкової системи не лише як технологічний чи економічний процес, а як багатовимірний соціально-філософський феномен, пов'язаний із трансформацією суспільного договору, інституційної довіри, цифрової державності та практик публічного управління. Це свідчить про належний рівень методологічної підготовки здобувачки, її вміння коректно добирати та застосовувати сучасний інструментарій наукового дослідження для досягнення поставленої мети.

Наукова обґрунтованість результатів проведених здобувачем досліджень. Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій підтверджується використанням значного обсягу літературних джерел за темою дисертації, зокрема: матеріали аналітичних оглядів та періодичних видань, монографії, публікації в українських та зарубіжних наукових виданнях, матеріали науково-практичних конференцій тощо.

Дисертація має традиційну структуру: анотацію, вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок. Наукові положення, висновки та рекомендації, які містяться в дисертації Бурашнікової О. є достатньо обґрунтованими, логічними та достовірними.

Новизна представлених теоретичних та практичних результатів проведених здобувачем досліджень Наукова новизна дисертаційного дослідження є достатньо обґрунтованою та відповідає вимогам, що висуваються до докторських дисертацій зі спеціальності 033 «Філософія». Найбільш вагомими результатами полягають у розробленні авторської методології соціально-філософського дослідження цифровізації податкової системи, яка інтегрує класичні та сучасні філософські підходи й дозволяє розглядати цифровізацію як багатовимірний соціокультурний феномен, пов'язаний із трансформацією державності, суспільного договору, довіри та справедливості.

До безперечно нових результатів слід віднести соціально-філософське осмислення ризиків цифровізації податкової системи як цивілізаційного процесу, що змінює онтологічні, гносеологічні та аксіологічні засади взаємодії держави і громадянина, а також запропоновану авторкою соціально-філософську модель цифрової податкової системи як чинника сталого розвитку в умовах повоєнного відновлення України, побудовану на принципах цифрового гуманізму, прозорості, довіри, соціальної справедливості та інституційної відповідальності.

Наукову цінність становить удосконалення поняттєво-категоріального апарату дослідження шляхом введення й концептуального обґрунтування таких категорій, як «цифрова податкова довіра» та «алгоритмічна справедливість», а також систематизація сучасних концепцій цифровізації податкової системи у контексті забезпечення сталого розвитку. Важливим результатом є репрезентація напрямів удосконалення цифрової податкової системи як нової моделі суспільного договору між державою та громадянином, що відповідає сучасним тенденціям цифрової трансформації публічного управління.

Подальшого розвитку у дисертації набули положення щодо історико-філософської еволюції концепції оподаткування, соціально-філософського осмислення міжнародного досвіду використання штучного інтелекту у податковому адмініструванні, а також обґрунтування цивілізаційної готовності

України до цифрової трансформації податкової системи в умовах повоєнного відновлення та європейської інтеграції.

Загалом представлені результати характеризуються концептуальною цілісністю, внутрішньою логічною узгодженістю та свідчать про істотний особистий внесок здобувачки у розвиток сучасної соціальної філософії, філософії державного управління та досліджень цифрової трансформації суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації теоретичні положення, методологічні підходи та практичні рекомендації можуть бути використані під час розроблення й удосконалення освітніх програм, навчальних курсів і фахових дисциплін у закладах вищої та фахової передвищої освіти. Результати дослідження також можуть слугувати теоретико-методологічною основою для подальших наукових досліджень проблем цифрової трансформації державного управління, цифровізації податкової системи, розвитку цифрового суспільства та забезпечення сталого розвитку в умовах сучасних цивілізаційних трансформацій і повоєнного відновлення України. Повнота викладення в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені автором у 37 публікаціях, серед яких: 6 статей – надрукованих у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України категорії Б, із яких – 1 економічного профілю; 1 – одноосібний розділ монографії у закордонному періодичному виданні (США); 1 – розділ колективної монографії у закордонному періодичному виданні, що індексується у наукометричній базі даних Scopus; 1 – розділ у колективній монографії у вітчизняному видавництві; 28 – тез доповідей на міжнародних, всеукраїнських та університетських конференціях.

Оформлення дисертації. За результатами вивчення дисертації та наукових публікацій здобувача, зарахованих за темою роботи, можна стверджувати, що наукова праця оформлена згідно з нормативними вимогами,

передбаченими для такого виду робіт, написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертації, в цілому характеризуються аргументованістю та послідовністю.

Дотримання академічної доброчесності.

За результатами вивчення тексту дисертації, наукових публікацій Бурашнікової О. порушень академічної доброчесності не встановлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні. При використанні ідей, підходів, висновків, наукових результатів і фрагментів текстів інших дослідників наведено коректні посилання на відповідні джерела.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Відзначаючи належний рівень обґрунтування і достатню переконливість теоретичних і методологічних положень дисертації Бурашнікової О., її завершеність та цілісне подання, рекомендовано звернути увагу на окремі недоліки при розкритті питань та дискусійні положення.

1. Певні зауваження викликає використання автором постфеноменологічного підходу при аналізі цифровізації податкового адміністрування. Зокрема, твердження про те, що «довіра формується не лише до інституції, а й до інтерфейсу, цифрової платформи, алгоритму», а також характеристика платника податків як «цифрового суб'єкта» потребують додаткового теоретико-методологічного обґрунтування.

У контексті постфеноменології Дон Ідхе центральним є поняття технологічного опосередкування (technological mediation), відповідно до якого технології не виступають самостійними об'єктами довіри, а змінюють способи взаємодії людини зі світом та соціальними інститутами. Тому доцільно було б чіткіше розкрити, яким саме чином цифрові платформи й алгоритмічні системи опосередковують взаємодію платника податків із державою, а також уточнити методологічний зміст використаних понять «цифровий суб'єкт» та «антропологічна трансформація». Це дозволило б повніше реалізувати потенціал

постфеноменологічного підходу та посилити аргументацію дисертаційного дослідження.

2. На с. 95 авторка визначає, що «штучний інтелект (ШІ) вивчає та розробляє теорії, методи, технології та прикладні системи для моделювання, розширення та розвитку людського інтелекту». Таке формулювання викликає певні методологічні та термінологічні зауваження. Насамперед, штучний інтелект не є суб'єктом наукового пізнання і, відповідно, не «вивчає» теорії чи методи; йдеться про галузь досліджень у сфері штучного інтелекту або відповідний напрям комп'ютерних наук. Крім того, твердження про «розвиток людського інтелекту» як безпосередню мету штучного інтелекту також потребує уточнення, оскільки сучасні наукові підходи визначають ШІ насамперед як сукупність методів, алгоритмів і технологій, спрямованих на моделювання, імітацію або відтворення окремих когнітивних функцій людини, тоді як розвиток людського інтелекту є можливим наслідком їх застосування, а не сутнісною характеристикою самого ШІ.

Загалом у другому розділі простежується певне переважання техніко-технологічного опису систем штучного інтелекту над їх соціально-філософським осмисленням. Визначення штучного інтелекту та характеристика його функціональних можливостей подані переважно в категоріях комп'ютерних наук, тоді як для дисертаційного дослідження зі спеціальності «Філософія» доцільно було б більшою мірою зосередитися на аналізі його онтологічного, антропологічного та аксіологічного вимірів. Зокрема, поглибити дослідження впливу штучного інтелекту на трансформацію суб'єктності людини, характер соціальної взаємодії, механізми прийняття рішень, відповідальності, довіри та функціонування суспільних інститутів. Такий підхід дозволив би повніше розкрити соціально-філософську специфіку дисертації та чіткіше відмежувати її від праць, присвячених переважно технічним аспектам розвитку систем штучного інтелекту.

3. У тексті на сторінці 159 зазначено, що «європейські та американські країни розробили стандарти у галузі штучного інтелекту». Таке формулювання

є термінологічно некоректним, оскільки поняття «американські країни» охоплює всі держави американського континенту, тоді як із контексту незрозуміло, чи авторка має на увазі лише США. Доцільно конкретизувати суб'єктів, наприклад: «країни Європи та США», або, якщо йдеться про ширше коло держав, перелічити їх чи вказати відповідні міжнародні організації.

Можна звернути увагу і на іншу неточність. Формулювання: «Європейські та американські країни, а також міжнародні організації розробили стандарти...» не зовсім відповідає реальності. Значна частина документів є не стандартами, а етичними принципами, рекомендаціями, рамками регулювання або нормативно-правовими актами.

Тому з наукової точки зору точніше було б говорити про «міжнародні принципи, етичні рекомендації, стандарти та нормативно-правові акти у сфері штучного інтелекту», а не узагальнювати їх одним словом «стандарти».

Водночас зазначене зауваження має переважно термінологічно-редакційний характер. Загалом дисертаційна робота не позбавлена окремих описок, граматичних, стилістичних та редакційно-технічних неточностей, які подекуди впливають на точність формулювань і потребують додаткового опрацювання на етапі остаточної редакції тексту. Виявлені недоліки, зокрема, стосуються узгодження окремих термінів, граматичної побудови речень, вживання деяких понять та оформлення окремих фрагментів тексту

Разом із тим ці недоліки мають локальний характер, не порушують логіки викладу та не впливають на обґрунтованість основних положень і висновків дисертаційного дослідження. Вони можуть бути усунені шляхом редакційного доопрацювання рукопису.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Бурашнікової Олени Сергіївни на тему: **«ФЕНОМЕН ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ»** за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повноти викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання

поставленого наукового завдання та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація відповідає галузі знань 03 «Гуманітарні науки» спеціальності 033 «Філософія», вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 507 від 03.05.2024 року), а її авторка – Бурашнікова Олена Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 «Філософія».

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри суспільних

дисциплін Запорізького державного

медико-фармацевтичного університету

Власноручний підпис _____
ПІДТВЕРДЖУЮ
д.б. відділу кадрів Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету
к. _____ 20__ р. Підпис _____

О. Бурашнікова

Ірина УТЮЖ